

CSATA ZSOMBOR*

„A barátomnak mindent, a többieknek a törvényt” – a túlélés topográfiája etnikai határvidékeken

Kovály Katalin: *Az etnikai kapcsolati tőke földrajza. Ukrajnai vállalkozók a transznacionalitás útján*. Budapest: Gondolat, 2024. 2018.

A gazdaság, ezen belül a vállalkozói magatartás etnikai vonatkozásainak kutatása évtizedek óta egy merev földrajzi korlátba ütközik. A témával foglalkozó – elsősorban angolszász – szakirodalom szinte kizárólag a nyugati társadalmak bevándorló (allochton) kisebbségeire összpontosít. Ritkaságszámba mennek azok az elemzések, amelyek az évszázadok óta egymás mellett élő (autochton) etnikai-nyelvi csoportok tagjainak gazdasági együttműködését vizsgálnák – holott ezek intézményi feltételrendszere, „lehetőségstruktúrái” gyökeresen különböznek a bevándorló közösségekéétől.

Ezt a tudományos vakfoltot világítja meg Kovály Katalin hiánypótló kötete, *Az etnikai kapcsolati tőke földrajza – Ukrajnai vállalkozók a transznacionalitás útján*, amely újszerű módon kísérli meg feltárni az etnicitás gazdasági szerepének sajátos működését Európa keleti szegletében, a posztszocialista átalakulás kontextusában.

Bár a bevándorló kisebbségekkel foglalkozó szakirodalom többnyire a társadalmi tőke pozitív, szolidaritásra és bizalomra épülő formáit hangsúlyozza, az Alejandro Portes által kanonizált elmélet már számol a jelenség negatív hatásaival is, amelyeket elsősorban a csoportkohézió kényszerítő erejében ragad meg. A szerző ehhez képest arra mutat rá, hogy a posztszocialista társadalmakban legalább annyira meghatározó a negatív társadalmi tőke egy másik, az amerikai szakirodalomban kevésbé tárgyalt formája is: a vertikális, kliens-típusú függőségi viszonyok rendszere, amely a korrupció alapját képezi, és egyszerre oka és következménye a polgári típusú, személytelenebb partneri együttműködések hiányának. Éppen ebben a bizalomszegény intézményi környezetben értékelődnek fel a primordiális

* A szerző az ELTE TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa, egyetemi docens a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karán. E-mail: csata.zsombor@tk.hu; ORCID: 0000-0001-9167-8260

kapcsolatok (így az etnicitás), amelyek – Janet Landa népszerű megfigyelését követve – alacsonyabb tranzakciós költségeket és egyfajta kiszámíthatóságot kínálnak ott, ahol a formális szabályok nem működnek, a demokrácia intézményei nem elég hatékonyak a szerződésjog kikényszerítésében. A könyv frappáns mottója is ezt a logikát tükrözi: „Van egy ilyen ukrán mondás: a barátomnak mindent, a többieknek meg a törvényt.”

Élesen ellenpontozza ezt a kárpátaljai tapasztalatot a kötet másik vizsgálata terepe, Csehország, ahol az átláthatóbb és jogbiztosabb intézményi környezet csökkenti az etnikai hálózatokra való ráutaltságot. Sőt – és ez az elemzés egyik legerősebb állítása – az ukrán vállalkozók épp a hazai nyomasztó függőségi viszonyokat kívánják maguk mögött hagyni: sokan tudatosan kerülnek az ukrán közösségi színtereket, hogy az új helyszínen az integrációjukat előmozdítsák. A kötet egyik tudományos erejét éppen e két kontrasztos esettanulmány összehasonlító elemzése adja, amelyből kiderül, hogy bármennyire logikus ez az intézményi gazdaságtani alaptétel, a valóság ennél is összetettebb.

Nem kevésbé értékes és gondolatébresztő – de sokkal drámaibb – a könyvnek az orosz-ukrán háború árnyékában született, némileg külön szervezeti egységet képező része, amely a reziliencia és a vulnerabilitás fogalmain keresztül kénytelen újragondolni a korábbi kérdéseket. A szerző szülőföldje iránti mély elköteleződése és kitartó terepmunkája van amögött, hogy ez a záró rész nem egy kényszerű aktualizálás, hanem a kutatás organikus folytatása – egy érzékeny és árnyalt betekintés a válságban átalakuló kapcsolati tőke természetrajzába.

A munka felépítése ebben a logikában három fő szakaszra bontható: (1) elméleti és fogalmi megalapozás, (2) három empirikus esettanulmány, majd (3) a háború hatásainak értelmezése a kárpátaljai régióban. A záró fejezet nemcsak összefoglal, hanem értelmez is: a vizsgálat főbb eredményeit visszavezeti a bevezetésben megfogalmazott kérdésekhez. A jól tagolt, követhető szerkezet, a megfelelő arányérzék a fogalmi keretezés és az empirikus részletek között, valamint a jól elhelyezett illusztrációk (látványos térképek, beszédes interjúrészletek) miatt a kötet nem csak tudományos monográfiaként, hanem a laikusok számára is hozzáférhető, szemléletformáló olvasmányként is működik.

A könyv első esettanulmánya azt a látszólag egyszerű kérdést vizsgálja, hogy a külföldi befektetők milyen logika mentén választanak telephelyet a gazdaságilag instabil és intézményileg kiszámíthatatlan Kárpátalján. A statisztikai adatokból két, merőben eltérő befektetői mintázat rajzolódik ki: míg a tőkevolumen alapján a jellemzően nyugat-európai multinacionális cégek dominálnak, a vállalkozások számát tekintve a magyarországi befektetők vannak a legtöbben. Az elemzés arra jut, hogy a regionális gazdaságban oly népszerű klasszikus telephelyelméletek (olcsó munkaerő, adókedvezmények tőkevonzó hatása stb.) csak a nagy nemzetközi cégek terjeszkedésére adnak viszonylag kielégítő magyarázatot. A magyarországi kisvállalkozók/kisbefektetők esetében a képlet összetettebb, és aligha érthető meg

a jelenség mélyebb társadalmi beágyazottságának szociológiai vizsgálata nélkül. Itt működni látszik az a központi tézis, amit a felütésben is vázoltunk: az intézményi világgal szembeni bizalomszegény környezetben a közös nyelv, a kulturális közelség, a határon átnyúló informális hálózatok – összességében a transznacionális etnikai kapcsolati tőke – felértékelődni látszik a bizonytalanság csökkentésében, a gazdasági együttműködés irányításában. Erre erősítenek rá – bizonyos értelemben intézményesítik, tesszük mi hozzá – a Kárpátaljára érkező magyarországi támogatások is (hangsúlyosan az Egán Ede program), anélkül azonban, hogy a helyiek hálózatba szerveződését érdemben elősegítenék – ez a részlet viszont csak a következő fejezetben derül ki.

A részleteken túl az esettanulmány végső üzenete egyértelmű: a határ menti befektetések térszerkezetét nemcsak a „kemény” infrastruktúra, hanem a bizalom és az etnikai kötődések „puha” hálózatai is meghatározzák.

A könyv második esettanulmánya a kárpátaljai magyar vállalkozók világába vezet, és a központi tézis felülvizsgálatára készlet: míg az önkényes, kiszámíthatatlan hatósági szabályozás elvileg felértékeli az etnikai alapú bizalmat, a gyakorlatban a kárpátaljai magyarok közötti üzleti együttműködés meglehetősen gyenge. Az interjúk elemzése meggyőzően bizonyítja, hogy ennek oka nem a szolidaritás hiánya, hanem a boldogulási lehetőségek drasztikus beszűkülése. A legtöbb helyi magyar cég ugyanis krónikusan erőforráshiányos, tőkeszegény, rendszerint kényszerből létrehozott mikrovállalkozás, amelynek elsődleges célja a túlélés, a háztartáson-családon túlmutató kapcsolati építkezésig még etnikai vonalon sem jut el, a stratégiai hálózatépítésről nem is beszélve. A strukturális kényszerek fenyegető változatossága: a krónikus munkaerőhiány, a korrupció, az erős árverseny, az ellátási/beszerzési láncok bizonytalansága stb. – egy sor olyan kihívást jelent, amire az etnikai kapcsolati tőke önmagában nem ígér érdemi és megnyugtató megoldást. A kisebb magyar vállalkozások krónikusan kapcsolatszegények, a nagyobbak számára a boldogulás elsődleges feltételét pedig nem a horizontális etnikai összefogás jelenti, hanem az ukrán hatósági szereplőkkel kiépített vertikális, függőségi viszonyok rendszerébe való betagolódás kényszerűsége.

A formálisabb, etnikai alapú önszerveződés (például a vállalkozói klubok) iránti általános érdektelenséget és bizalmatlanságot egyedül a magyar állami támogatásokat (például az Egán Ede program) elosztó szervezetek tudták átmeneztileg áttörni, ami ugyan a vállalkozói szféra közvetlen, anyagi érdekeken alapuló „etnicizálásához” vezetett – a deklarált integrátori funkciót –, hogy a támogatott vállalkozók hálózatba szervezeten „képesek legyenek nyitni a régiós és országos piacokon, aktív és fenntartható gazdasági szereplőkké váljanak”, és ezáltal tartósan hozzájáruljanak „a közösség jövedelmi, kulturális és életminőségi alapjainak megteremtéséhez és fenntarthatóvá tételéhez” – azonban messze nem tudják ellátni, még bekezdőben sem.

A fejezet legfőbb – expliciten talán ki sem mondott – tanulsága, hogy a kárpát-aljai vállalkozói világban a regulációs bizonytalanságok és a gazdasági instabilitás ellenére az etnicitás még jelentős anyaországi támogatások mellett sem válik egyértelmű erőforrássá. Szerepe folyamatosan újraértelmeződik a túlélés gyakorlati kényszerei, valamint a többségi társadalommal kialakított aszimmetrikus erőviszonyok mentén.

A könyv harmadik esettanulmánya logikailag az első reverzének is tekinthető, amikor az etnikai kapcsolati tőke nem hozzáadott értéket, hanem ellenkezőleg – megbélyegzettséget és leküzdendő hátrányt jelent. Míg a kárpátaljai kontextusban az intézményi bizonytalanság miatt felértékelődhet az etnikai alapú bizalom – ezt leginkább a magyarországi befektetők példáján láthattuk –, addig a jobban működő cseh demokráciában a kép a visszájára fordul.

Az interjúk tanúsága szerint a csehországi ukrán vállalkozók tudatosan törekednek az etnikai alapú üzleti kapcsolatokról való elhatárolódásra. Ennek oka, hogy az ukrán kapcsolati hálózatokat sokan a hazuról hozott, korrupcióval, kizsákmányolással, helyenként agresszióval asszociált árnyékhálózattal azonosítják, amelynek negatív reputációja rontja az üzleti kilátásaikat. A sikeres integráció, a cseh gazdasági fősodorba való beilleszkedés feltétele tehát az etnikai terektől való határozott elhatárolódás és távolságtartás.

A kutatás eredményei alapján ugyanakkor ez a kép némi árnyalásra szorulhat: bár a vállalkozók deklarált célja valóban az elszakadás, a statisztikai adatok (a cégek területi és ágazati koncentrációja) egyfajta „etnikai hálózati útfüggőségre” utalnak, különösen a vállalkozói életpálya kezdeti szakaszában lehet szükség a koetnikus segítségre. Másrészt érdemes felülvizsgálni, hogy ezek a viszonyulásmintázatok mennyire jellemzőek a kutató számára kevésbé megközelíthető vállalkozói szegmensekre. Mindezekről függetlenül a fejezet főnarratívája továbbra is plauzibilis marad – és a szakirodalomban is meglehetősen gyakori: az alapozáshoz szükség lehet az etnikai hálózatra, de a felemelkedéshez éppen attól kell megszabadulni.

A kötet negyedik empirikus fejezete egy kényszerű tematikus fordulatot vesz: korábbi, a vállalkozói terek békeidős intézményi feltételeit vizsgáló elemzések után a figyelem a 2022-ben kirobbant háború mindennapi tapasztalataira terelődik – a válsághelyzetben működő társadalmi tőke érzékeny és árnyalt elemzésére. A szerző a reziliencia (rugalmas ellenállóképesség) és a vulnerabilitás (sérülékenység) fogalmain keresztül tárja fel a kárpátaljai magyar közösséget érintő drámai átalakulásokat.

A fejezet egy hiteles lenyomata annak, hogy a háború gyökeresen átalakítja a kapcsolati tőke funkcióját és szerkezetét: a békeidős üzleti építkezést és erőforrás-mobilizálást a válságkezelés, a túlélés és a mindennapi alkalmazkodás váltja fel. A korábbi, tartósabb együttműködések sorra bomlanak fel, mivel kulcsszereplők és családok tömegei vándorolnak el; helyükbe főként ad hoc, rövidtávú, gyakran humanitárius célú kapcsolatok, segítő szövetkezések lépnek. A háború etnikai

értelemben is szétzilálja a közösséget: a kényszerű migráció, a demográfiai átalakulás és az etnikai feszültségek erősödése miatt a magyar közösség belső kohéziója gyengül, miközben a mindennapi túlélésben felértékelődnek a legszűkebb, bizalmi kötelékek. A fejezet nyitott kérdésfelvetése – „Az etnikai kapcsolati tőke felhígulása?” – tehát nem pusztá retorikai fogás: a szerző a háború sodrában zajló, még lezáratlan folyamatot jelez, amelyben az etnikai kapcsolatok funkciói és határai napról napra újrarajzolódnak.

A kötet ismertetése után érdemes kitérni arra is, milyen elméleti és módszertani tanulságokat vonhatunk le belőle, s melyek azok a területek, ahol a munka kritikai megközelítése különösen termékeny lehet.

Kezdjük a témaválasztás jelentőségével, időszerűségével: miért éppen a vállalkozók, és miért éppen ez a térség? Azért, mert a piacgazdaságra való áttérés politikai programja a vállalkozóknak kulcsszerepet szán: az átmenet éveiben a közgazdaságtan főárama – a kapitalizmus „hőseiként” – tőlük várta a működő piacgazdaság kiépülését és konszolidálódását. A monográfia rajtuk keresztül tulajdonképpen két olyan témakört is tárgyal, amelyek iránt évtizedek óta lankadatlan az érdeklődés: 1. a demokratikus intézményrendszer és a „működő piacgazdaság” kiépülésének nehézségei Kelet- Közép Európában, 2. a nemzetközi migráció jelenségköre, a kibocsátó és a befogadó társadalmakat egyaránt érintő gazdasági és társadalmi kihívásaival. Ukrajna azért kifejezetten jó terep, mert egyike azoknak az országoknak, ahol a legkevésbé valósult meg a nemzetközi szervezetek átmenet-forgatókönyve – például az átlátható intézményi szabályozás, a korrupció visszaszorítása vagy a jogbiztonság megteremtése –, és a lakosságárányosan számított kivándorlási mutatók is a legmagasabbak között vannak.

A könyv erénye, hogy ezeket a folyamatokat alulnézetből, a helyi szereplők tapasztalatain keresztül vizsgálja. Ez a mikroszintű, emberközeli nézőpont érzékenyen mutatja be a feszültségekkel és konfliktusokkal terhelt környezet minden napiságát, és fontos ellenpontot kínál a népszerű, de sokszor elnagyolt geopolitikai panorámákhoz és gazdasági trendmagyarázatokhoz képest, amelyek ritkán ragadják meg a helyi tapasztalatok összetettségét.

A mikroszintű megközelítés érvényessége ugyanakkor szorosan összefügg azzal az elméleti kerettel is, amelyben a szerző elhelyezi vizsgálódását: a társadalmi tőke fogalma köré szervezett értelmezés adja a munka egyik legfontosabb tartópillérét.

A társadalmi tőke az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb hatású, ugyanakkor legvitatottabb társadalomtudományi fogalma. Kritikaként gyakran merül fel, hogy jelentése túlzottan tág, a sokféle használat miatt elmosódott, a „tőke” metonímiája is félrevezető lehet, mérhetősége bizonytalan stb. A szerző ebben rendet akar teremteni, és az elméleti keretezésről szóló fejezetben egy többnyire jól tagolt, követhető szintézist nyújt. A tisztánlátást segíti, hogy az operacionalizálás során – tudatosan vagy sem – lefejtí a társadalmi tőke kognitív komponensét (bizalom,

értékintrojekciók, szolidaritás), és a jobban mérhető strukturális, kapcsolati dimenzióra összpontosít. Ennek részeként egy terepen is jól működő definíciót ad az „etnikai kapcsolati tőkére”, amellyel egyébként sikerül a gazdasági együttműködés, a térbeli szerveződés és a migráció fogalmi mezőit is egy keretben tartania.

E szemléleti tisztázás alapot ad annak megértéséhez is, hogy miként kapcsolódik a munka a társadalmi tőke úgynevezett „geográfiai fordulatához” – ahhoz az elméleti irányhoz, amely a társadalmi jelenségek vizsgálatába következetesen bevonja a térbeli dimenziót. E megközelítés a kapcsolati tőkét nem pusztán statikus, adott pillanatban rögzített erőforrásként kezeli, hanem olyan dinamikus hálózati struktúráként, amelynek formája és funkciói időben és térben egyaránt változnak.

Minden említett erőfeszítés ellenére az empirikus részekben a fogalomhasználat helyenként eklektikus marad: a társadalmi, hálózati és etnikai kapcsolati tőke kifejezések nem mindig különülnek el egyértelműen, ami olykor rontja az érvelés pontosságát.

A könyv elméleti fókusza helyenként aránytalannak tűnik: míg a társadalmi tőke irodalmának a bemutatása rendkívül részletes, addig más, a folyamatok megértését árnyaló elméleti szálak kidolgozatlanabbak maradnak.

Említettük például, hogy a szerző jó érzékkel ismeri fel a posztszocialista tér-ségben meghatározó vertikális klientúrárendszerek jelentőségét, ám ezek működésének mélyebb, gazdaságsszociológiai elemzésével adós marad. Bár a kárpátaljai interjúkban több helyen is felbukkannak a hatósági visszaélésekre, a korrupcióra, az aszimmetrikus hatalmi viszonyokra utaló részletek, ezek alaposabb feldolgozásához fontos lett volna az informális gazdaság vagy a függőségi viszonyok szakirodalmának nemcsak a megemlézése, hanem alaposabb feldolgozása is. Hasonló kiaknázatlan lehetőség rejlik az intézményi gazdaságtan eszköztárában is. A szerző helyesen ismeri fel a tranzakciós költségek jelentőségét az etnikai dimenziójú gazdasági együttműködések magyarázatában, ám ezt a szempontot nem építi be módszeresen a könyv elemző szerkezetébe – a téma részletes, strukturált kifejtése, akár külön alfejezet formájában, elmarad. Ugyanez érvényes a hatalmi aszimmetria fogalmára is, amely ugyan felbukkan a szövegben, de nem kerül alkalmazásra – pedig a nyelvi korlátok és a bizalomhiányos környezet elemzéséhez további értékes szempontokat kínált volna.

Hasonlóképpen, a csehországi ukrán vállalkozókra vonatkozó esetek értelmezését tovább gazdagíthaták volna olyan releváns modellek, mint a vegyes beágyazottság (Kloosterman–Rath), amely az etnikai vállalkozásokat egyszerre vizsgálja társadalmi hálózataik és a piaci-intézményi környezetük metszéspontjában; a lehetőségstruktúrák (Aldrich), amely a vállalkozói tevékenység számára adott piaci és intézményi feltételeket elemzi; az etnikai enklávé gazdaság elmélete (Portes), amely a bevándorló vállalkozások földrajzi koncentrációjára és a koetnikus munkaerőre épülő, a többségi gazdaságtól elkülönülő mobilitási pályákat ír le, valamint a duális munkaerőpiac és a közvetítő kisebbségek (Bonacich) elméletei. Az előbbi

arra mutat rá, hogy a bevándorlók gyakran a munkaerőpiac másodlagos, alacsony presztízsű szektorába szorulnak, míg az utóbbi egy sajátos kitörési stratégiát ír le: bizonyos csoportok köztes gazdasági pozíciókat foglalnak el – például a kereskedelemben vagy a pénzügyi közvetítésben – a többség és más kisebbségek között. Módszeresebb áttekintésük árnyaltabb képet adhatott volna a bevándorló ukrán vállalkozók beilleszkedési és alkalmazkodási stratégiáiról a fogadó ország intézményi feltételei között.

Különösen a kárpátaljai magyar vállalkozókról szóló fejezetnél volt az a benyomásom, hogy a nyelv és az etnicitás viszonyának módszeresebb végiggondolása tovább gazdagíthatta volna a gazdasági szereplők közötti interakciók értelmezését.

Bár pontos statisztikai adat erre nincs, az utalásokból az derül ki, hogy beregszászi ukránok jelentős része – a háború előtt, legalábbis –, ha nem is beszéli, de érti a magyar nyelvet. Ettől kezdve – kis túlzással – az etnikumközi kommunikációnak nincs egy egészségtelen aszimmetriája, mindenki „jelöletlenként” (Brubaker) használhatja a saját nyelvét, nincs „nyelvi főhajtás” (van Parijs), szimbolikus hierarchizálás a nyelvek között. Ez kevesebb interetnikus frusztrációhoz és feszültséghez vezet – kevesebb tétje van annak, hogy ki ukrán és ki magyar attól kezdve, hogy nagyjából értik egymás nyelvét. De ami ennél is fontosabb: a nyelvek nem ismerete nem akadályozza a zavartalan kommunikációt a gazdasági aktorok között – legyenek azok alkalmazók, alkalmazottak, beszállítók vagy megrendelők stb. Az etnikai másság tehát nem jelenik meg egy nyelvi koordinációs problémaként a vállalkozók számára, nem kell foglalkozniuk vele. Ebben a pragmatikus értelemben tehát kevesebb oka van a vállalkozónak arra, hogy különbséget tegyen a magát magyarnak vagy ukránnak valló alkalmazottak vagy üzleti partnerek között. Ez az egyik magyarázat arra, hogy a beregszászi vállalkozók egy része a választásaiban az etnicitást mint tényezőt irrelevánsnak tartja.

Ugyanebben a fejezetben hangzik el az is, hogy a kárpátaljai magyarokat a hatóságokkal szemben egyfajta „bezárkózási szindróma” jellemzi – az ezzel kapcsolatos magyarázat viszont kissé zavaros, érdemes tisztázni. Az állami intézményekben a magyarok alulreprezentáltak, viszont sok kárpátaljai magyar nem beszél elég jól ukránul – a hatalommal szembeni pozíciójuk tehát gyengébb, averziójuk viszont erősebb. Ennek gyakran az az eredménye, hogy kevésbé magabiztosak és hatékonyak az ügyintézésben – nehezebben jutnak információhoz, lassabban építenek intézményi kapcsolatokat, nagyobb az elakadások kockázata. Az ismétlődő kudarchelyzetek pedig könnyen elbátortalanítják őket, így sokan inkább feladják a kezdeményezést.

Végül néhány értékelő gondolat a kutatásban használt módszerekről, az adatgyűjtés- és feldolgozás eredményességéről.

A kutatás többféle módszertani irányt ötvöz, geográfusi szemlélete a statisztikai adatok szelekciójában, elemzésében és ábrázolásában a legnyilvánvalóbb: kifejező térképek és ábrák teszik látványosabbá és érthetőbbé a mondanivalót. A monográfia

jelentős mennyiségű szekunder adatforrásra épít, némelyik mögött évtizedes gyűjtőmunka áll. A kutatás alaposságát mutatja, hogy a szerző nehezen hozzáférhető statisztikai adatokat is használ, az adathiányokat pedig célzott, saját felmérésekkel pótolja. A népszámlálási adatok hiányát például a Summa 2017 vizsgálat adataival pótolja, amelynek irányításában és lebonyolításában kulcsszerepet vállalt.

A szerző emellett egy nagyon alapos primér adatgyűjtést végzett, melynek súlypontját egy 80 félig strukturált interjút felölelő, több évig tartó, két országra kiterjedő terepkutatás képezi. Nem mellékes körülmény, hogy a szerző helyenként egy nehezen megközelíthető, többnyire maszkulin kultúrájú közegben végzett kutatást, ahol bizalmat kellett építenie, szóra kellett bírnia a rejtőzködőbb vállalkozókat is – ehhez nagyon jó terepismeretre, komoly diplomáciai és kapcsolatépítő munkára, jó nyelvtudásra volt szükség. A kutatási hipotézisek mentén alaposan végiggondolt, jól tagolt, részletes és helyszínenként testre szabott interjúvezetők alapján minőségi interjúk készültek. Ezek feldolgozásában a szerző nem áll meg a nyers információk rögzítésénél: a vállalkozók önreflexióit, narratíváit is feldolgozza – ami a kvalitatív kutatás egyik legnehezebb műfaja.

Ezzel kapcsolatban felmerül egy apró módszertani feszültség: a szerző néhol a gazdag, szubjektív narratívákat a statisztikai mutatók ellenpontjaként mutatja be, ami esetenként elhomályosítja a határt az interpretáció és a „kemény” empirikus adat között. Ez az értelmezői pozíció azonban nem a kritikai távolságtartás hiányát jelzi, hanem inkább egyfajta kutatói alázatot takar: a szerző komolyan veszi az interjúalanyok élettapasztalatát, még ha az nem is mindig esik egybe a számszerűsíthető valósággal.

Végül kissé hiányérzetet kelt, hogy a kutató saját pozicionáltsága a kötetben többnyire implicit marad. Bár a szerző a módszertani bevezetőben röviden utal saját szerepére, az alanyokkal szembeni társadalmi távolság/közelség hatása a terepmunkára, az adatgyűjtésre, az interjúk dinamikájára és értelmezésére nem kap hangsúlyos figyelmet. Pedig a kutató és az interjúalany viszonya – például a közös vagy az eltérő etnikai hovatartozás – befolyásolhatja a bizalom mértékét, a beszélgetés mélységét, a nyelvhasználatot, a kimondott és kimondatlan tartalmakat. Éppen az olyan érzékeny terepeken, mint a határmenti Kárpátalja vagy az etnikai diaszpórák, a módszertani önreflexió részletesebb kifejtése tovább növelhette volna az elemzések árnyaltságát és hitelességét.

A felvetett kritikák észrevételek azonban nem kisebbítik a kötet egészének jelentőségét. Kovály Katalin monográfiája ugyanis egy igen fontos állomás a magyar nyelvű társadalomföldrajzban, mert egy olyan kutatási irányt nyit meg – az etnikai kapcsolati tőke térbeli elemzését –, amely eddig csak érintőlegesen, többnyire más szakterületeken jelent meg. A kötet egyik legnagyobb erőnye a magabiztos interdiszciplinaritás: a szerző szakszerűen kapcsolja össze a humán-geográfia térbeli érzékenységét, a gazdaságszociológia hálózati szemléletét és az intézményi gazdaságtan szabályokra fókuszáló logikáját. A változatosság abban is megmutatkozik,

ahogy három, egymással csak felületesen érintkező nyelvi-szakmai diskurzust (angolszász, magyar és keleti szláv) hoz párbeszédbe egymással. Különösen értékes a szláv szakirodalom módszeres feldolgozása, amivel a szerző olyan, a hazai olvasók számára többnyire hozzáférhetetlen eredményeket és vitákat tesz láthatóvá, amelyek nagyon fontosak a posztoszocialista/posztoszovjet térség folyamatainak árnyaltabb megértéséhez.

A monográfia tudományos értékét nemcsak az eredmények, hanem a mögötte álló kutatói habitus is nyilvánvalóan meghatározza. A kárpátjai viszonyok otthonos ismerete, a helyiekkel létrejött, empatikus kapcsolat különleges hitelességet kölcsönöz az elemzésnek, amely a kötet egészének hangvételében is érezhető. A szerző valódi hídszerepet vállal: nyelvi közösségek, tudományos hagyományok és diszciplínák között teremt kapcsolatot, eközben érzékeny nyelvet kínál napjaink kelet-közép-európai társadalmainak megértéséhez. Emiatt a könyv minden bizonynyal megkerülhetetlen és tartós hivatkozási pont marad a kutatók számára – és inspiráló olvasmány mindazoknak, akiket a régió gazdasági és társadalmi folyamatai iránt érdeklődnek.